

ÚJ MAGYAR DIASZPÓRA

KOVÁCS ESZTER* – ZSIGMOND CSILLA**

A transznacionalizmus és az integráció néhány jellemzője kivándorolt magyarok körében

Characteristics of transnationalism and integration among Hungarian emigrants

ABSTRACT: Our paper aims to describe some characteristics of integration and transnationalism on the example of Hungarian emigrants. The complexity of the relationship between integration and transnationalism has been discussed in several studies before. In our analysis, we created a transnationalism-integration matrix following Carling and Pettersen (2014), and interpreted return migration plans within this matrix. We found that integration and transnationalism „neutralise” each other: strong integration and strong transnationalism, just like weak integration and weak transnationalism, show similar rates of return migration planning. At the same time, strong integration and weak transnationalism show the lowest, while weak integration and strong transnationalism show the highest probability of return migration plans.

KEYWORDS: transnationalism, integration, return migration, Hungarian migrants

Bevezető

Tanulmányunkban egy online kérdőíves vizsgálat eredményei alapján a kivándorolt magyarok körében szeretnénk megnézni – a kérdőív nyújtotta lehetőségekhez mérten – a migráns személyek transznacionális kötődéseinek és befogadó országbeli integrációjának szociokulturális vonatkozásait, illetve a transznacionalizmus és az integráció mátrixában vizsgálni a visszaköltözési terveket.

* A szerző a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa.
e-mail: kovacs.eszter@tk.hu

** A szerző a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa és a DE BTK Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének munkatársa. e-mail: zsigmond.csilla@tk.hu

Elméleti keret

A migráns személyek integrációja és transznacionalizmusa között fennálló viszony hosszú ideje foglalkoztatja a migrációkutatókat. Az integráció meglehetősen tág fogalma a migráns személyek befogadó országbeli adaptálódásának folyamatára vonatkozik. Az elmúlt évtizedekben az integráció mainstream megközelítése sokat változott. Eredetileg a kutatók – vélhetően követve a politika normatív elvárásait – az integrációra a migrációs történet végpontjaként tekintettek: a migráns egyén az integrációs folyamat részeként a befogadó társadalom tagjává válik mind strukturális (állampolgárság, nyelvtudás, oktatás, munkaerőpiaci helyzet), mind szociokulturális (társadalmi kapcsolatok, kulturális és identifikációs) szempontból. Az integrációra tehát olyan egyirányú folyamatként tekintettek, amelyben a korábban a származási ország irányába táplált lojalitások és kötődések megszűnnek, és helyükbe az új országgal való kapcsolódások lépnek. Ez a megközelítés inspirálta azt a sokáig uralkodó feltételezést, hogy a származási országgal való kapcsolat-tartás hátráltatja a migráns befogadó országbeli integrációját, mivel lojalitáskonfliktusokat eredményez.¹

A transznacionalizmus paradigmájának kilencvenes években való megjelenése eredményeként mára bevettnek számít az a megközelítés, hogy a migráns egyének befogadó országbeli integrációja egyidejűleg létezhet a származási országhoz való kötődések fenntartásával. A migráció fluid és rugalmas értelmezése lehetővé teszi annak belátását, hogy a migráns személyek olyan társadalmi mezőket teremtenek, amelyekben egyszerre van jelen a származási és befogadó országuk, valamint képesek határokon átnyúló társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági kapcsolatokat fenntartani.²

A transznacionalizmus az 1990-es években vált a migrációkutatás meghatározó keretrendszerévé.³ A transznacionalizmus abban jelentett új megközelítést a migrációkutatásban, hogy rámutatott: a vándorló egyének és közösségek mobilitásuk eredményeként nem számolják fel teljesen korábbi életüket a származási országukban, az új befogadó ország pedig nem az egyetlen és kizárólagos vonatkoztatási pontjuk, hanem a közlekedés és telekommunikáció fejlődésével egyre inkább képesek egyszerre kapcsolódni, „jelen lenni” mind a származási, mind a befogadó országban. Ezek a szimultán kapcsolódások az élet számos területére

¹ Faist, Thomas: Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies*, 2000. 23(2):189–222.

² Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina: Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1992. 645(1):1–24.

³ Glick Schiller et al. 1992; Portes, Alejandro – Guarnizo, Luis E. – Landolt, Patricia: The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22(2):217–37.; Vertovec, Steven: Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2001. 27(4):573–82.

vonatkozhatnak, a rokonokkal való kapcsolattartástól a civil és politikai szerveződésekben való részvételen át a gazdasági tevékenységeig.

A transznacionális megközelítésben ugyanakkor a hangsúly az egyidejűségen van, azaz akkor nevezhetünk egy migrációt transznacionálisnak, ha a migráns egyén kapcsolódásai egyszerre kötik őt a befogadó és a származási országhoz. Tsuda,⁴ magyar viszonylatban pedig Durst⁵ mutatott arra rá, hogy attól még, hogy egy migráns intenzív kapcsolatokat ápol a származási országával, nem feltétlen lesz transznacionális, hiszen ahhoz szükséges valamilyen szintű integráció a befogadó társadalomban is. E nélkül azonban gyakorlatilag távolsági nacionalizmusról⁶ beszélünk, ami a transznacionális megközelítést megelőzően valóban dominálta a diaszpóra- és migrációkutatást.

A transznacionalizmus szerteágazó szakirodalmában sokféle értelmezését találjuk a fogalomnak. A definíciók egy része szűken értelmezi a jelenséget, és csak olyan személyekre, politikai aktivistákra vagy gazdasági vállalkozókra korlátozták, akik rendszeresen határokon átnyúló (szakmai) tevékenységet folytatnak.⁷ Mások tágabb meghatározásokat részesítettek előnyben, és a transznacionalizmus fogalmába olyan (nem szakmai jellegű) tevékenységeket is beleértettek, mint a családi vagy baráti kapcsolatok ápolása.⁸ De olyan értelmezések is léteznek, amelyek szerint a transznacionalizmushoz nem szükséges a földrajzi mobilitás vagy feltétlenül valamilyen tevékenység, hiszen a transznacionalizmus „pusztán” az identitásban, az egyén pszichológiai folyamataiban is megnyilvánulhat.⁹

Az integráció és transznacionalizmus között fennálló kapcsolatról szóló szakirodalom, ahogy fentebb jeleztük, mára egyértelműen meghaladta azt az elképzelést, hogy a két jelenség kölcsönösen kizárja egymást. Az „alarmista” (és ezáltal meglehetősen normatív) álláspont háttérbe szorulása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az utóbbi évtizedekben kizárólagosan optimista megközelítésekkel írják le a migráns integráció és transznacionalizmus kapcsolatát, sokkal inkább azt, hogy

⁴ Tsuda, Takeyuki: Whatever Happened to Simultaneity? Transnational Migration Theory and Dual Engagement in Sending and Receiving Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2012. 38(4):631–49.

⁵ Durst Judit: Transzmigránsok vagy vándormunkások? Az alacsony iskolázottságú észak-magyarországi szegények egzisztenciális mobilitása és transznacionalitás korlátai. *Regio*, 2019/ 3.

⁶ Anderson, Benedict – O’Gorman, Richard – Gail Kligman: *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Amsterdam: Centre for Asian Studies 1992.

⁷ Guarnizo, Luis Eduardo – Portes, Alejandro – Haller, William: Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 2003. 108(6):1211–48.; Portes, Alejandro – Haller, William J. – Guarnizo, Luis Eduardo: Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation. *American Sociological Review*, 2002. 67(2):278–98.

⁸ Bryceson, Deborah – Vuorela, Ulla (eds.): *The Transnational Family*. 1st edition. Oxford – New York: Routledge, 2003.

⁹ Falicov, Celia J.: Emotional Transnationalism and Family Identities. *Family Process*, 2005. 44(4):399–406.

a kutatási irányok differenciáltabbá váltak, és a két fogalom egymásra gyakorolt hatásának sokrétűségét egyfajta pragmatizmussal igyekeznek feltárni a migrációval foglalkozó kutatók.¹⁰

Snel és szerzőtársai Hollandiában élő, különböző bevándorló csoportok példáján vizsgálta a transznacionális gyakorlatok és kötődések integrációval való összefüggéseit.¹¹ Eredményeik igen komplexek, hiszen migráns csoportonként más és más következtetésekre jutottak az integráció és transznacionalizmus közötti kapcsolat vizsgálatában. Általános konklúziójuk, hogy a transznacionalizmus bizonyos formái gyengülnek az integráció előrehaladtával, bizonyos formái azonban tartósak maradnak: a transznacionális szimbolikus, érzelmi oldala idővel gyengül, de a transznacionális gyakorlatok (például a hazalátogatások, a gazdasági tevékenységek) nem erodálódnak. Érdekes eredménye a kutatásnak, hogy nem talált összefüggést a migránsok társadalmi helyzete és transznacionális tevékenységei között: a magasabban képzett és munkával rendelkező válaszadók ugyanolyan mértékben folytatnak (bár más jellegű) transznacionális tevékenységeket, mint az alacsonyban képzett, munkanélküli válaszadók. Összességében a szerzők arra jutottak, hogy a transznacionalizmus a migránsok társadalmi és kulturális integrációja közötti összefüggés továbbra sem egyértelmű. Ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a befogadó ország társadalmától kulturálisan nagymértékben különböző csoportok (például a marokkóiak) esetében az erős transznacionalizmus együtt jár a gyenge strukturális és szociokulturális integrációval, de esetükben viszont nem egyértelmű, hogy a csoport nagyfokú sérülékenysége (például hátrányos munkaerőpiaci helyzete) ok vagy okozat ebben a relációban.

Cela és szerzőtársai Olaszországban élő kelet-európai migránsok példáján vizsgálták az integráció és transznacionalizmus közötti kapcsolatot.¹² Eredményeik pozitív kapcsolatot mutattak a migránsok gazdasági integrációja és a transznacionalizmus között, amit a szerzők úgy értelmeztek, hogy a gazdasági erőforrások megkönnyítik a határokon átnyúló kapcsolatok fenntartását és fejlesztését. A szociokulturális integráció azonban gyengébb transznacionális gyakorlatokkal jár együtt a kutatás szerint, valamint a transznacionalizmus szintje annál inkább csökken, minél több időt töltenek a befogadó országban a migránsok. A kutatás konklúziója tehát az volt, hogy a transznacionalizmus és integráció között fennálló kapcsolat komplex: egyrészt a gazdasági integráció erősíti a transznacionalizmust,

¹⁰ Gropas, Ruby – Triandafyllidou, Anna – Bartolini, Laura: *Conceptualising the Integration-Transnationalism Nexus*. ITHACA Report, hdl.handle.net/1814/33654 (Letöltés ideje: 2023 december 1.) 2014.

¹¹ Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leerkes, Arjen: Transnational Involvement and Social Integration. *Global Networks*, 2006. 6(3): 285–308.

¹² Cela, Eralba – Fokkema, Tineke – Ambrosetti, Elena: Variation in Transnationalism among Eastern European Migrants in Italy: The Role of Duration of Residence and Integration. *Southeast European and Black Sea Studies*, 2013. 13(2):195–209.

másrészről a szociokulturális integráció és a befogadó országban eltöltött minél hosszabb idő gyengíti azt.

Itzigson és Saucedo¹³ kvantitatív módszerrel vizsgálta Amerikában élő dominikai, kolumbiai és salvadori bevándorlók példáján az integráció és transznacionalizmus között fennálló kapcsolatot. Konklúziójuk az, hogy a két jelenség közötti kapcsolat ugyan meglehetősen komplex, de az integráció folyamata általánosságban nem gyengíti a transznacionális jellegű tevékenységekben való részvételt. A konkrétumokat tekintve, sem az állampolgárság, sem az Egyesült Államokban bevándorlóként töltött idő nem befolyásolja negatívan a transznacionális kapcsolatokat, sőt, eredményeik szerint bizonyos esetekben minél hosszabb időt töltött valaki az Egyesült Államokban, annál valószínűbb, hogy részt vesz valamilyen transznacionális tevékenységben. Emellett kutatásuk szerint a transznacionális közösségi terekben a férfi jelenlét dominál.

Itzigson és Saucedo három magyarázatot állított fel arra vonatkozóan, hogy mi segítheti elő a transznacionális kötődéseket, amelyek a három különböző migráns csoport esetében egyenként működnek, univerzális megfontolásoknak viszont nem tekinthetők. Az első ilyen magyarázat a lineáris transznacionalizmus, amely a bevándorlók és származási országuk aktoraival (család, intézmények, gazdasági szereplők stb.) között fennálló kapcsolatokat egyszerűen a migráció előtti életforma kontinuitásának tekinti. A bevándorlók megpróbálják fenntartani társadalmi kapcsolataikat a hátrahagyott családdal, barátokkal, pénzbeli segítséget (hazautalásokat) küldenek, hazalátogatnak, valamint a befogadó országban élő nemzetársaikkal kapcsolatokat és intézményeket építenek, hogy újjászervezzék a származási országban hagyott társadalmi kapcsolataikat és életmódjukat.

A második magyarázat az erőforrásfüggő transznacionalizmus, amely szerint a migránsok csak bizonyos idő elteltével és a hiányzó erőforrások megteremtését követően képesek helyreállítani kapcsolataikat a származási országgal. Az új országba érkező bevándorlóknak nincs idejük és anyagi lehetőségeik arra, hogy transznacionális gyakorlatokat folytassanak. Ide kapcsolódik Portes és szerzőtársai felvetése is, miszerint a transznacionalizmus – legalábbis annak egy szűkebb értelmezése, mely a transznacionalizmus üzleti tevékenységekben való megnyilvánulásait állítja a középpontba – a vállalkozó szellemű és gazdaságilag sikeres bevándorlók sajátos útja.¹⁴ A transznacionalizmus megnyilvánulási formái azonban jóval túlmutatnak a határokon átvívelő gazdasági és üzleti kapcsolatokon, ezért szűknek tűnik az az értelmezés, hogy ez az életforma csak a gazdaságilag sikeres bevándorlók számára elérhető. Az a felvetés, hogy a transznacionalizmus függ az erőforrások meglététől ugyanakkor fontos szempont, hiszen ha anyagit nem is feltétlenül, de idő- és energiaráfordítást általában igényelnek a transznacionális gyakorlatok.

¹³ Itzigsohn, José – Saucedo, Silvia Giorguli: Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism. *International Migration Review*, 2002. 36(3):766–98.

¹⁴ Portes et al. 1999.

A harmadik magyarázatot Itzigson és Saucedo reaktív transznacionalizmusnak nevezi, amely abban az esetben áll elő, ha a bevándorlót negatív migrációs tapasztalatok érik, amiknek hatására intenzív transznacionális életformát kezd el folytatni. Vagyis a magyarázat szerint a migránsok azért élnek transznacionális létformát, mert nem elégedettek az életükkel a befogadó országban. Az elégedetlenség fakadhat a szakmai karrier állapotából, az elért társadalmi státusszal kapcsolatos csalódottságból, negatív társadalmi tapasztalatokból (például diszkrimináció, be-nem fogadottság érzet). A befogadó országbeli negatív tapasztalatokat kompenzálhatja az a presztízs, amit a migráns a származási országban élő családjának történő anyagi segítségnyújtás miatt megél, másrészt az anyaországi nyelv, kultúra- és szokások ápolása, illetve az ezeken a transznacionális gyakorlatokon keresztül megélt otthonosság és érzelmi jóllét. A reaktív transznacionalizmus magyarázatához nagyon hasonló konklúzió született egy, az Egyesült Királyságban élő magyar kivándoroltakat vizsgáló kutatás kapcsán a transznacionalizmushoz és intenzív diaszpóra élethez vezető egyéni utak elemzésekor: ez a kutatás kényszerű diaszporizálódásnak nevezi azt, amikor a kiszolgáltatott és az integrációhoz szükséges erőforrásokat nélkülöző migránsok a befogadó országban élő saját etnikai közegükre kénytelenek támaszkodni.¹⁵

Az integráció és transznacionalizmus között fennálló kapcsolat vizsgálatához egy másik megközelítést ad Carling és Pettersen kutatása, amely a Norvégiában élő bevándorlók mintáján készült.¹⁶ Elméleti keretüket integráció-transznacionalizmus mátrixnak nevezik, amelynek fő célja az, hogy a migráns személyek többes kötődéseit rugalmasan, a gyenge és erős kötődéseket is figyelembe véve tudja leírni és elemezni. Ők is abból indulnak ki, hogy az integráció és a transznacionalizmus megfér egymás mellett, vagyis egymást nem kölcsönösen kizáró fogalmak. Elemzésükben azt vizsgálják, hogy az egyén integráció-transznacionalizmus mátrixban való elhelyezkedése milyen kapcsolatban áll a hazatérési szándékkal. Másként fogalmazva azt a kérdést próbálják megválaszolni, hogy milyen fokú integráltság és transznacionalizmus jellemzi azokat a migránsokat, akik haza kívánnak térni származási országukba.

Mátrixukhoz az integráció szintjét részben strukturális (nyelvtudás), de főleg szociokulturális integrációs¹⁷ indikátorok alapján határozták meg (diszkriminációs tapasztalat, befogadottságérzés), míg a transznacionalizmust a hazlátogatók gyakorisága, a pénzügyi hazautalások és a származási országban való tulajdon alapján. Mindkét dimenzió esetén azt számították erős kötésnek, ha a három

¹⁵ Kovács Eszter: A Diaszporizálódás Mintázatai az Egyesült Királyság-beli új magyar kivándorlók körében. *Regio*, 2020./1. 72–93.

¹⁶ Carling, Jørgen – Pettersen, Silje Vatne: Return Migration Intentions in the Integration–Transnationalism Matrix. *International Migration*, 2014. 52(6):13–30.

¹⁷ Engbersen, Godfried: Spheres of Integration: Towards a Differentiated and Reflexive Ethnic Minority Policy. In: Sackmann, R. – Peters, B. – Faist, T.: *Identity and Integration: Migrants in Western Europe*. Aldershot/Burlington: Ashgate, 2003. 59–76.

közül legalább két indikátor pozitív volt, ellenkező esetben gyenge integráció/transznacionalizmus-szintet állapítottak meg.

Eredményeik alapján a visszatérési szándékok eltérnek nemenként, életkoronként és migrációs előzmények szerint: a nők, a fiatalok, az idősek, valamint azok körében, akik életük nagy részét vagy nagyon kevés időt töltöttek Norvégiában, alacsonyabb a visszatérési szándék esélye. A legvalószínűbb visszatérési szándékkal a negyvenes éveiben járó férfi rendelkezik, aki életének körülbelül a felét Norvégiában töltötte. Emellett az iskolai végzettségnek is szignifikáns szerepe van a visszatérési szándékban: a hazatelepülés valószínűsége a középfokú iskolai végzettségük körében a legnagyobb.

Az integrációnak és a transznacionalizmusnak a hazatérési szándékban való szerepéről azt állapította meg Carlingék kutatása, hogy azt a két dimenzió *relatív* erőssége alakítja. A visszatérési szándék legnagyobb valószínűségét a gyengén integrált, de erősen transznacionális személyek esetében figyelték meg. Ugyanakkor azt is kimutatták, hogy az integráció és a transznacionalizmus „semlegesítheti” egymást, és közepes valószínűségű hazatérési szándékot eredményezhetnek: erre az eredményre jutottak az erősen integrált és erősen transznacionális, valamint a gyengén integrált és gyengén transznacionális emberek esetében. Mivel utóbbi két csoport visszatérési szándékainak valószínűsége igen hasonló, ezért a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az integráció és a transznacionalizmus relatív erőssége az, ami meghatározó.

Dekker és Siegel a fentiekhez hasonlóan az integráció és a transznacionalizmus közötti összetett viszonyrendszert találtak.¹⁸ Eredményeik szerint a migránsok erőforráshiánya szignifikánsan összefügg az erős transznacionalizmussal, de nem gyengíti az integráció és a transznacionalizmus közötti kapcsolatot. Az általuk vizsgált migráns csoportok esetében a többdimenziós (gazdasági, politikai, szociokulturális) transznacionalitás mélyebb strukturális és szociokulturális integrációval járt együtt, vagyis összességében ők is amellet érvelnek, hogy az integráció és transznacionalizmus nem kioltja, hanem kiegészíti egymást.

Végezetül meg kell említenünk két olyan tanulmányt, amelyek szintetizáló megközelítést alkalmazva járultak hozzá a transznacionalizmus versus integráció vitához a szakirodalomban. Tsuda egy négyes tipológiát javasol az integráció és a transznacionalizmus között fennálló dinamikus kapcsolat leírására.¹⁹ Az integráció és a transznacionalizmus zéróösszegű kapcsolatának nevezi azt, ha az egyik országban való fokozott szerepvállalás a másik országban való szerepvállalás csökkenéséhez vezet. Ha a származási és a befogadó országban való jelenlét közvetlenül nem befolyásolja a másikat, azt egymás mellett való létezésnek

¹⁸ Dekker, Bram – Siegel, Melissa: *Transnationalism and Integration: Complements or Substitutes?* MERIT Working Papers: econpapers.repec.org/paper/unmunumer/2013071.htm. (letöltés ideje: 2023. december 1.)

¹⁹ Tsuda, 2012.

nevezi. A harmadik típus az egymást pozitívan erősítő kapcsolat, amikor az egyik országban való fokozott elkötelezettség a másik országban való fokozott elkötelezettséget eredményez. Végül negyedik típusként az integráció és a transznacionalizmus között létezhet egymást negatívan erősítő kapcsolat is. Hasonló tipológiát dolgozott ki Erdal és Oeppen is.²⁰ Hármás felosztásukban az integráció és a transznacionalizmus kapcsolata lehet additív, szinergikus vagy antagonisztikus. Additív a kapcsolat, ha a két folyamat kölcsönhatásának eredménye a két folyamat összege; szinergikus, ha a kapcsolat eredménye nagyobb, mint a két folyamat összege; és antagonisztikus, ha az interakció eredménye kisebb, mint a két rész összege. Ezen kategóriák nagyjából megfeleltethetők a Tsuda-féle tipológiában az egymás mellett létező, az egymást pozitívan erősítő és a zéróösszegű kategóriáknak.

Az online adatfelvétel jellemzői

Az online kérdőív 2022. augusztus 1. és szeptember 30. között volt kitölthető. Terjesztésére két fő útvonalat használtunk. Egyrészt a korábbi évek kérdőívei esetén mindig fejajánlottuk a válaszadóknak, hogy amennyiben a jövőben is szeretnének alanyként részt venni a Kisebbségkutató Intézet kivándorlókat érintő kutatásaiban, úgy e-mail címük megadása esetén értesíteni fogjuk őket az újabb felméréseinkről, így ezáltal már rendelkezünk egy potenciális válaszadói körrel, akiknek elküldtük a kérdőívet.²¹ Másrészt pedig a korábbi évek gyakorlatának megfelelően a kérdőívet elküldtük több nagy olvasottságú hírportálnak is, valamint saját online csatornáinkon (Kisebbségkutató Intézet honlapja, Facebook oldala) is terjesztettük. A kérdőívvel kapcsolatos módszertani megfontolásainkat lásd az ugyanebben a folyóirat-számban megjelent, Papp Z. Attila – Kovács Eszter: *A COVID-19 hatásai és a járványkezelés megítélése a magyar kivándorlók körében* c. tanulmányban.

A kérdőívet legtöbben az Egyesült Királyságból (1116 fő), Németországból (1054) és Ausztriából (679) töltötték ki. A három legtöbb kitöltést adó ország egybevégez azoknak a statisztikai forrásoknak az eredményeivel, amelyek szintén az Egyesült Királyságot, Németországot és Ausztriát jelölik ki a legtöbb magyart vonzó kivándorlási célországként.²² Jelentős számban töltötték még ki a felmérést

²⁰ Erdal, Marta Bivand – Oeppen, Ceri: Migrant Balancing Acts: Understanding the Interactions Between Integration and Transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2013. 39(6):867–84.

²¹ Az e-mail címek minden esetben külön kerülnek tárolásra a kérdőív kérdéseire adott válaszoktól, így a válaszadók anonimitása garantált.

²² Kovács Eszter – Papp Z. Attila – Zsigmond Csilla: Migrációs szándék a koronavírus-járvány 4. hullámában. In: Csurgó, Bernadett; Kovács, Imre (szerk.) *A Covid-19 járvány társadalmi hatásai*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2023, 84-97.;; Blaskó Zsuzsa – Sík Endre – Ligeti Anna Sára: Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? *Társadalmi Riport*

Hollandiában, Svájcban, az USA-ban, Írországban, Spanyolországban, Belgiumban, valamint a skandináv országokban élő magyarok (1. táblázat).

1. táblázat. A válaszadók megoszlása országok szerint

<i>Kivándorlás országa</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Egyesült Királyság	1116	20,9
Németország	1054	19,7
Ausztria	679	12,7
Hollandia	305	5,7
Svájc	252	4,7
Amerikai Egyesült Államok	232	4,3
Írország	185	3,5
Spanyolország	169	3,2
Belgium	168	3,1
Norvégia	154	2,9
Svédország	148	2,8
Franciaország	106	2,0
Dánia	97	1,8
Kanada	83	1,6
Ausztrália	80	1,5
Finnország	68	1,3
Olaszország	52	1,0
a többi említett ország összesen	394	7,3
<i>Összesen</i>	<i>5342</i>	<i>100</i>

Transznacionalizmus és integráció az adatok tükrében

Az elemzés első részében a kérdőívet kitöltő magyar kivándorlók transznacionalizmusának és befogadó országbeli integrációjának a kérdőívben szereplő kérdésekkel tetten érhető jellemzőit mutatjuk be. Ezek elsősorban a transznacionalizmusnak és az integrációnak a szociokulturális vetületeit tükrözik. Az elemzés második részében a transznacionalizmus és az integráció mátrixát rajzoljuk meg, majd ebben a mátrixban vizsgáljuk a visszaköltözési terveket, Carling és Pettersen koncepciójára reflektálva. A kötődések hálójának rugalmas kezelésével, az integráció-transznacionalizmus mátrixával kapcsolódunk az elméleti keretkezésben

2014. Budapest: Tárki, 2014.; Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 2014/4. 271–307.

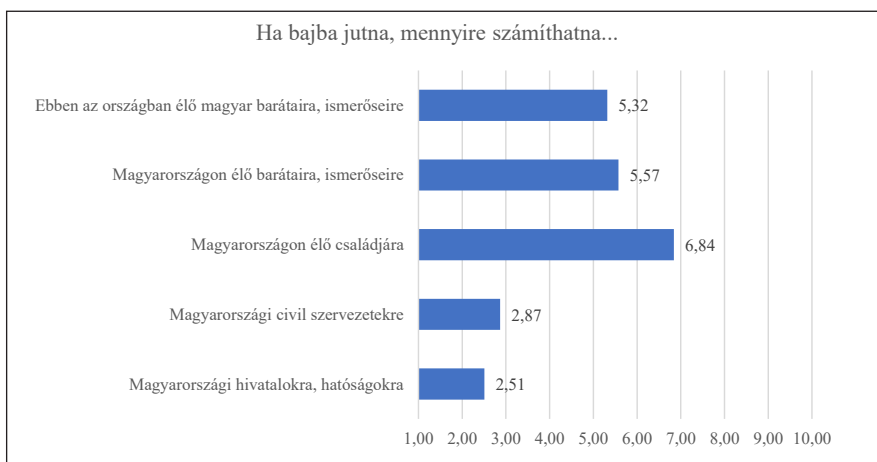
ismertetett megközelítéshez, mely az integrációnak és a transznacionalizmusnak az összetett viszonyrendszerét feltételezi.

Transznacionalizmus

A transznacionalizmus jellemzőit a hazalátogatás, a magyarországi intézményes és személyes kötődés és bizalom, valamint a közéleti érdeklődés mentén tudjuk leírni.

A transznacionalizmus egyik legegységesebb mutatója, hogy a kivándorolt milyen gyakran látogat haza. A kérdőívet kitöltők 13,6%-a mondta azt, hogy az elmúlt egy év során egyszer sem utazott Magyarországra. A legtöbben (46,6%-uk) 1-2 alkalommal, 30,6%-uk pedig 3-6 alkalommal járt Magyarországon az elmúlt 12 hónap során. Nem meglepő módon célországokként jelentősen eltérnek a hazalátogatások számának megoszlásai. Míg az ausztriai magyarok közel fele (47,1%) 7-nél többször látogatott Magyarországra az elmúlt egy év folyamán, addig az egyszer sem utazók aránya az egyesült királyság-beli magyarok körében volt a legmagasabb. Bár nem a legszigorúbb szakasza, de a COVID-19 járvánnyal járó korlátozások egy része életben volt abban a 12 hónapos időszakban, amelyre a kérdőív rákérdezett, ennek fényében nem meglepő az az eredmény, hogy a 2019-ben felvett kérdőívhez képest mind az angliai, mind a németországi magyarok körében 2022-re megnőtt azok aránya, akik egyáltalán nem látogattak Magyarországra az elmúlt egy év során, de az Ausztriában élők esetében nem látható változás.

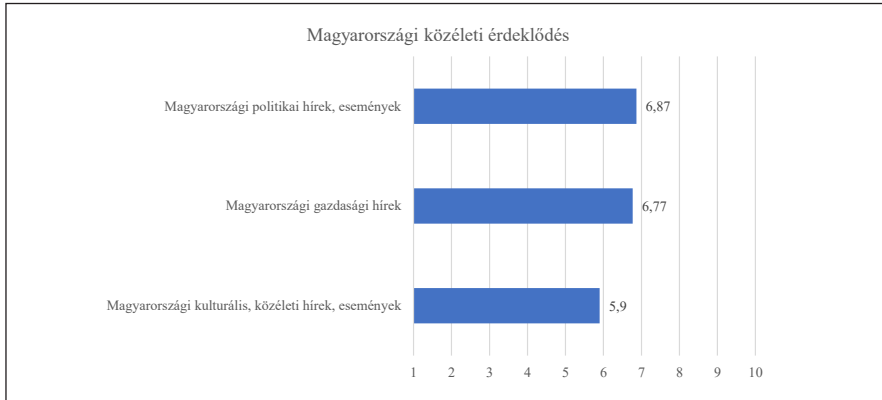
Ami az intézményes kötődést illeti, a válaszadók 89,7%-a nem rendelkezik Magyarországon társadalombiztosítással. De jóval magasabb azoknak az aránya, akik nem jelentkeztek ki magyarországi lakcímről (61,6%).

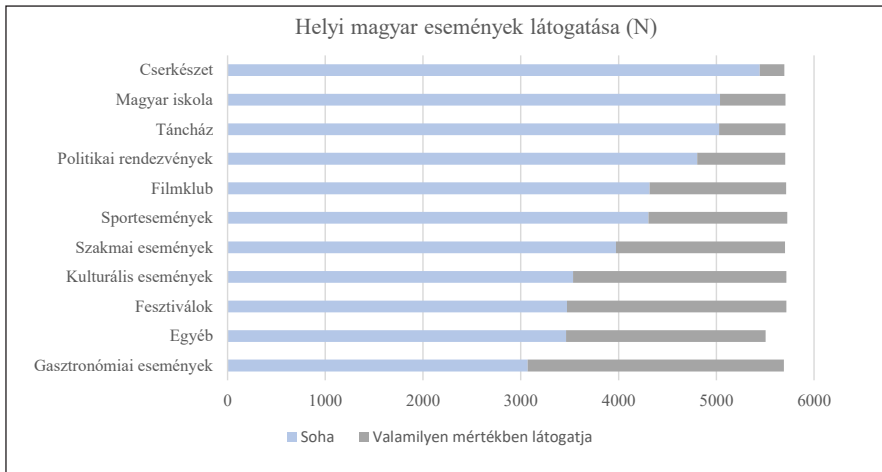
1. ábra. Magyarországi támasz (átlagértékek, skála 1-10, 1: egyáltalán nem, 10: nagyon nagymértékben)

A megkérdezettek magyarországi kapcsolódásainak a bizalmi vonatkozását vizsgálva az körvonalazódott, hogy az erős kötések támaszt jelentenek nehézségek esetén (elsősorban Magyarországon élő családja, de barátai, ismerősei is), az intézményi bizalom azonban meglehetősen alacsony (lásd 1. ábra).²³

A magyarországi közéleti érdeklődést a politikai, gazdasági és kulturális hírek iránti érdeklődéssel mértük. A politikai és gazdasági érdeklődés erősebb, mint a kulturális (lásd 2. ábra).

2. ábra. Közéleti érdeklődés (átlagértékek, skála 1-10, 1: *egyáltalán nem*, 10: *nagyon nagymértékben*)

3. ábra. Diaszpóra események (N)

²³ Ez a problémák jellegéből is adódhat, a kivándorolt másik országban felmerülő nehézségei elképzelhető, hogy nem igényelnek magyarországi intézményes segítséget.

A helyi magyar események látogatása kifejezetten ritka a válaszadók körében, a többség egyáltalán nem jár a diaszpóra szervezett találkozóira. Ez az alacsony fokú diaszporizálódás a korábbi, 2019-es adatfelvétel során is megmutatkozott.²⁴ A leginkább a gasztronómiai jellegű eseményeket látogatják a válaszadók, a legkevésbé pedig az olyan eseményeket, amelyek az identitásépítés elkötelezettebb, rendszeresebb és tudatosabb fenntartását feltételezik (például cserkészet, hétvégi magyar iskola, táncház – 3. ábra).

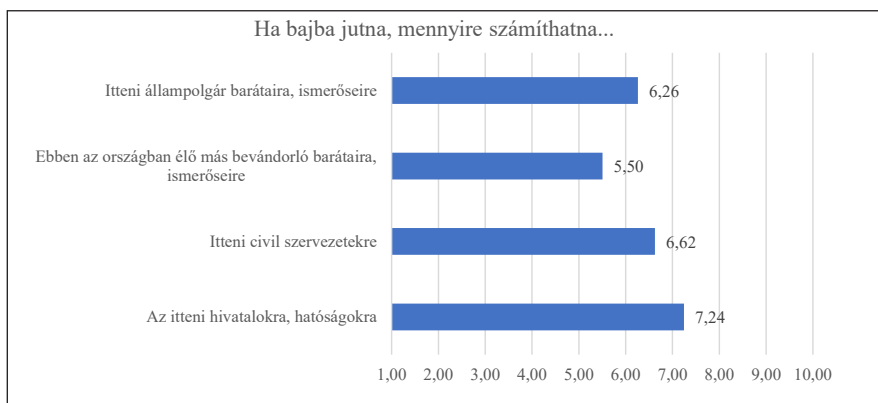
Integráció

Az integráció esetében is az intézményes kötődést és a szociokulturális jellemzőket tudjuk elsősorban megragadni.

A megkérdezettek egyötöde rendelkezik a kivándorlási ország állampolgárságával (20,8%), és ennél jelentősen magasabb az állampolgárságot tervezők aránya (lásd 2. táblázat).

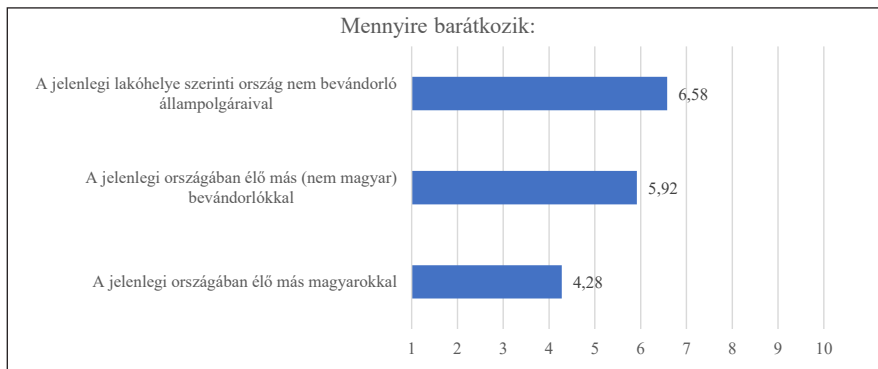
2. táblázat. Tervezi-e, hogy felveszi annak az országnak az állampolgárságát, amelyben jelenleg él?

	%	N
Igen, már el is indítottam az igénylést	11,1	506
Igen, valószínűleg el fogom indítani az igénylést pár éven belül	50,9	2330
Jelenleg nem gondolkozom rajta, de nem zárom ki a lehetőséget, hogy elindítsam az igénylést	30,5	1398
Biztosan nem fogom igényelni	7,5	344
Összesen	100	4578

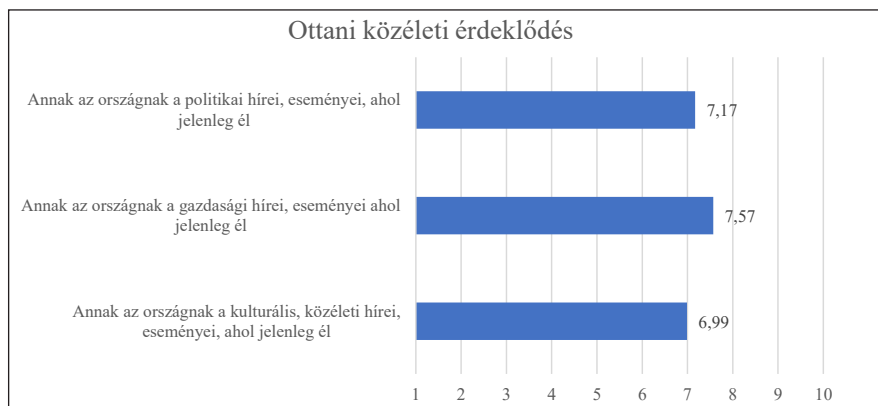

4. ábra. A jelenlegi lakóhelye szerinti országban levő támasz (átlagértékek, skála 1-10, 1: egyáltalán nem, 10: nagyon nagymértékben)

²⁴ Papp Z. et al. 2020.

5. ábra. A jelenlegi lakóhelye szerinti országban élő barátai (átlagértékek, skála 1-10, 1: egyáltalán nem, 10: nagyon nagymértékben)

6. ábra. A jelenlegi lakóhelye szerinti ország közléte iránti érdeklődés (átlagértékek, skála 1-10, 1: egyáltalán nem, 10: nagyon nagymértékben)

A kivándorlási ország esetében is kíváncsiak voltunk a bizalom alakulására. A mintázat ez esetben eltér a magyarországi bizalom-mintázattól: nehézségek esetén az állami intézmények/hatóságok segítségével bíznak leginkább a megkérdezettek, ezt követi a civil szervezetek, illetve a helyi állampolgár barátok, ismerősök támogatásában való bizalom.

Az integráció szociokulturális mutatójaként tekintünk arra, hogy mennyire vannak célországbeli állampolgár barátai, esetleg ott élő más bevándorló barátai. Az ott élő magyarokkal való barátkozás nem nagyon jellemző, ez az alacsony fokú diaszporizálódással kapcsolatos megállapításunkat erősíti

A közéleti érdeklődést a kivándorlási ország esetében is a politikai, gazdasági és kulturális érdeklődés vonatkozásában mértük, az érdeklődés ezen dimenziók

mentén erősebb, mint a Magyarországra irányuló figyelem. A gazdasági hírek követése a legerősebb, ezt követi a politikai érdeklődés, majd a kulturális (6. ábra).

A visszaköltözési tervek a transznacionalizmus és az integráció mátrixában

A válaszadók közel kétharmada egyáltalán nem tervezi a magyarországi visszaköltözést, 30%-uk a következő öt évben biztosan nem költözik vissza, és mindössze 10% azok aránya, akik néhány éven belül visszaköltöznének.

3. táblázat. Visszaköltözési tervek

Tervezi-e, hogy a jövőben visszaköltözik Magyarországra?	%	N
Igen, egy éven belül szeretnék visszaköltözni	1,1	62
Igen, néhány év múlva visszaköltöznék	7,8	442
A következő öt évben biztosan nem költözök vissza	30,3	1710
Egyáltalán nem tervezem a visszaköltözést	60,7	3425
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5639</i>

A visszaköltözési szándékot dichotóm változóként vontuk be a további elemzésbe (0-egyáltalán nem tervezi, 1-tervezi vagy nem zárja ki).

A továbbiakban a transznacionalizmus és integráció indikátorait alakítottuk ki, amelyek követik a Carling és Pettersen által használt logikát,²⁵ de az indexek kialakításába bevont változók eltérnek, mivel adatfelvételünkben a szociokulturális vonatkozások szerepelnek hangsúlyosabban, és hiányoznak a gazdasági vetületek.

A transznacionalizmus-indexet a hazalátogatás, az állandó lakcím, a magyarországi közéleti érdeklődés és a magyarországi családi és baráti kötődések változóiból alakítottuk ki. Minden változót előbb dummy-változóvá alakítottunk: a hazalátogatást (az elmúlt évben hányszor járt Magyarországon? – 0-nem járt vagy maximum egyszer, 1-minimum kétszer vagy többször), az állandó lakcímet (0-nincs, 1-van), a közéleti érdeklődést (első lépésben összevontuk a politikai, gazdasági és kulturális érdeklődést, majd a 3-tól 30-ig terjedő skálán a 24-től 30-ig jelöli az erős közéleti érdeklődést [1], és 3-tól 23-ig a gyenge érdeklődést [0], végül pedig a magyarországi támaszt jelző változót (első lépésként összevontuk a családi és baráti támaszt, majd a 2-től 20-ig terjedő skálán 16-tól 20-ig jelöli az erős magyarországi támaszt [1], és 2-től 15-ig a gyengét [0]).

A változók alapmegozslásait a 4. táblázat foglalja össze.

²⁵ Carling – Pettersen, 2014.

4. táblázat. A transznacionalizmus jellemzői (dummy változók)

Transznacionalizmus		%	N
Hányszor járt az elmúlt évben Magyarországon	nem járt, vagy maximum egyszer	37,4	2099
	minimum kétszer vagy többször	62,6	3514
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5613</i>
Állandó magyarországi lakcím	nincs	38,4	2168
	van	61,6	3475
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5643</i>
Mennyire érdekli a magyarországi közélet	kevésbé	64,9	3511
	nagyon	35,1	1896
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5407</i>
Nehézségek esetén magyarországi támasz (család, barátok)	gyengébb	62,9	3298
	erős	37,1	1942
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5240</i>

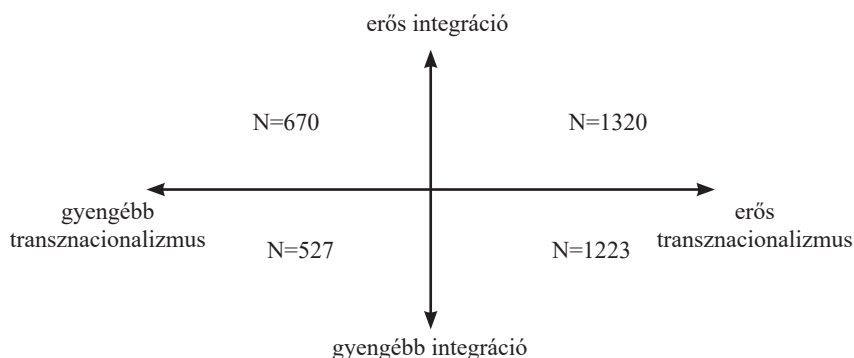
5. táblázat. Az integráció jellemzői (dummy változók)

Integráció		%	N
Tervezi-e az állampolgárságot	egyelőre nem tervezi vagy biztos nem	38,1	1742
	igen, tervezi vagy már elindította/van	61,9	2836
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>4578</i>
Mennyire barátkozik a jelenlegi lakóhelye szerinti ország nem bevándorló állampolgáraival	kevésbé	61,2	3681
	gyakran	38,8	2330
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>6011</i>
Mennyire érdekli a jelenlegi lakóhelye szerinti ország közléte	kevésbé	53,4	2983
	nagyon	46,6	2608
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5591</i>
Nehézségek esetén ottani támasz (ottani állampolgár barátok és más – nem magyar - bevándorló barátok, ismerősök)	gyengébb	72,1	3704
	erős	27,9	1431
	<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>5135</i>

Hasonlóan jártunk el az integráció indikátorával, melyet a jelenlegi lakóhely szerinti ország állampolgárságát mérő változóból, az ottani állampolgárokkal való baráti kapcsolatok, az ottani közéleti érdeklődés és nehézségek esetén az ottani támasz változóiból vontuk össze. Az első lépés ez esetben is a dichotóm változók kialakítása volt: az állampolgárság (0-egyelőre nem tervezi vagy biztos nem, 1-igen, tervezi vagy már elindította), a jelenlegi lakóhelye szerinti ország nem bevándorló állampolgáraival való barátkozás (0-kevésbé (az 1-től 10-ig skála 1-7 értékei), 1-gyakran (a skála 8-10 értékei)), illetve a közéleti érdeklődés (akárcsak

a transznacionalizmus esetében, először összevontuk a politikai, gazdasági és kulturális érdeklődést, majd a 3-tól 30-ig terjedő skálán a 24-től 30-ig jelöli az erős közéleti érdeklődést (1), és 3-tól 23-ig a gyenge érdeklődést (0)), végül pedig az ottani támasz változót (először összevontuk a családi és baráti támaszt, majd a 2-től 20-ig terjedő skálán 16-tól 20-ig jelöli az erős ottani támaszt (1), és 2-től 15-ig a gyengét (0)). Ezek összefoglalását az 5. táblázat mutatja.

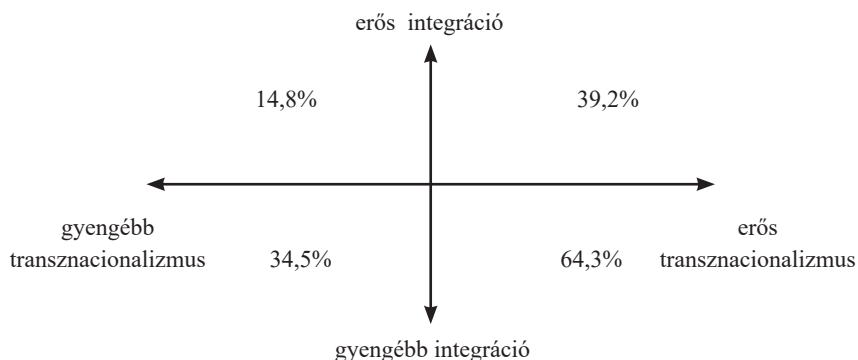
A következőkben a transznacionalizmus és integráció mátrixát készítettük el. Azt tekintettük erős transznacionalizmusnak, illetve erős integrációnak, ha a 4-ből minimum 2 jellemző jelen volt, gyengébb transznacionalizmusnak és gyengébb integrációnak, ha ennél kevesebb jellemző volt jelen (1-0 dummy változó).

7. ábra. Transznacionalizmus-integráció mátrix

Mátrixunk alapján közel egyforma nagyságrendű az erősen integrált és erősen transznacionális csoport, valamint az erősen transznacionális és gyengébben integrált csoport. Az erős integráció és gyenge transznacionalitás, illetve a gyenge integráció és gyenge transznacionalizmus kisebb arányban jellemző.

Amikor a visszaköltözési terveket ezen mátrix alapján vizsgáltuk, azt találtuk, hogy az erősen transznacionális és gyengébben integráltak körében a legnagyobb az esetleges visszaköltözést tervezők aránya, közel kétharmaduk nem zárkózik el ettől (64,3%). Az erősen transznacionális és erősen integráltak csoportjában ez az arány 40%-hoz közelít, és hasonló nagyságrendű a kevésbé transznacionális és kevésbé integráltak csoportjában is (34,5%). Az erősen integrált és kevésbé transznacionális csoportban pedig elenyésző a visszatelepedést fontolgatók aránya (14,8%).

8. ábra. A visszaköltözési szándék a transznacionalizmus-integráció mátrix szerint (%)

Az adatokból ugyanaz a tendencia rajzolódott ki, mint Carling és Pettersen elemzéséből:²⁶ a kevésbé transznacionális és erősen integráltak esetében a legalacsonyabb a visszatérési szándék, a gyengén integrált és gyengén transznacionális, illetve az erősen integrált és erősen transznacionális csoport esetében ez hasonló erősségű, és az erősen transznacionális és gyengén integráltak körében a legerősebb – azaz ilyen értelemben megmutatkozott a transznacionalizmus és integráció *relatív* erőssége.

Ugyanakkor, ha a visszaköltözési tervekre vonatkozó logisztikus regressziós modellbe a transznacionalizmus-indexet és az integráció-indexet emeltük be, akkor a modell magyarázóereje 21%-os, és azt mutatja, hogy a transznacionalizmus növeli a visszaköltözési tervek valószínűségét, míg az integráció csökkenti azt (lásd 6. táblázat). Az adatbázisban rendelkezésünkre álló szociodemográfiai változóknak – nem, életkor, iskolai végzettség – nincs szignifikáns hatása.

6. táblázat. A visszaköltözési terv logisztikus regressziós modellje (Stepwise)

	Exp(B)	95% C.I.	
Transznacionalizmus index	1,888 **	1,761	2,024
Integrációs index	0,59 **	0,552	0,63
Constant	0,447		
Nagelkerke R ²	0,214		
N	3629		

**p<0,01

²⁶ Carling – Pettersen, 2014.

Összefoglalás

Tanulmányunkban az integráció és transznacionalizmus néhány szociokulturális jellemzőjét próbáltuk megragadni kivándorolt magyarok körében. A két jelenség összetettségéről több vonatkozásban olvashattunk a szakirodalmi áttekintőben,²⁷ megközelítésünkben elsősorban a migráns személyek többes kötődéseinek rugalmas kezelését céloztuk meg. Az elemzés egyik limitációja, hogy a vizsgált jelenségek gazdasági vonatkozásait nem tudtuk beemelni az elemzésbe, mivel a kérdőív nem adott erre lehetőséget.

Az erős kötések mind a transznacionalizmus, mind az integráció esetében fontos támaszt jelentenek a válaszadók számára, míg az intézményi bizalom az integráció esetében mutatkozott meg. A közéleti érdeklődés a bevándorló ország esetében erősebb, mint Magyarországon, és míg az előbbi esetben a gazdasági hírek iránti érdeklődés a legerősebb, és ezt követi a politikai érdeklődés, majd a kulturális, a magyarországi közéleti érdeklődés a politikai hírek iránt ugyanolyan erős, mint a gazdasági hírek iránt, a kulturális érdeklődés pedig alacsonyabb mértékű.

A válaszadók többsége egyáltalán nem tervez magyarországi visszaköltözést (60,7%), és mindössze 10%-uk válaszolta azt, hogy néhány éven belül tervezné ezt.

Az elemzés következő lépéseként az intézményes kötődések, a közéleti érdeklődés, valamint a bizalmi kapcsolatok változóból megalkottuk a transznacionalizmus és az integráció indexeit, majd ezek segítségével a transznacionalizmus és az integráció mátrixát. Az esetleges visszaköltözési terveket ebben a mátrixban értelmeztük, és azt találtuk, hogy – Carling és Pettersen eredményeihez hasonlóan – az integráció és a transznacionalizmus „semlegesíti” egymást: az erős integráció és az erős transznacionalizmus, illetve a gyenge integráció és a gyenge transznacionalizmus hasonló arányú visszaköltözési tervezést mutat, míg az erősen integráltak és gyengén transznacionálisak körében a legalacsonyabb, a gyengén integráltak és erősen transznacionálisak körében pedig a legmagasabb előfordulású a visszaköltözés gondolata.²⁸ A logisztikus regressziós modellünk pedig azt jelezte, hogy a transznacionalizmus növeli, az integráció csökkenti a visszaköltözés tervezését.

Eredményeink a két jelenség összetett és bonyolult voltára hívják fel a figyelmet, hiszen nem szabad elfelednünk válaszadóink nagyfokú heterogenitását (sok országból töltötték ki a kérdőívet). Az integráció és a transznacionalizmus mechanizmusai az egyes országokban eltérhetnek, ezek kiolthatják, elfedhetik egymást. A kutatás folytatásaként terveink között szerepel az integráció és a transznacionalizmus kapcsolatát egy kisebb, homogénebb mintán (pl. a három fő kivándorlási célpont válaszadóin) megvizsgálni, és ezáltal pontosítani a két jelenség közötti viszony leírását.

²⁷ Pl. Dekker – Siegel, 2013.; Tsuda, 2012.

²⁸ Hasonló tendenciákat fogalmazott meg Carling – Pettersen, 2014.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, Benedict – O’Gorman, Richard – Gail Kligman. 1992. *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics*. Centre for Asian Studies Amsterdam.
- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 2014/4. 271–307.
- Blaskó Zsuzsa – Sík Endre – Ligeti Anna Sára: Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol?” *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: Táarki, 2014.
- Bryceson, Deborah – Vuorela, Ulla (eds.): *The Transnational Family*. 1st edition. Oxford – New York: Routledge, 2003.
- Carling, Jørgen – Pettersen, Silje Vatne: Return Migration Intentions in the Integration–Transnationalism Matrix. *International Migration*, 2014. 52(6):13–30. doi: 10.1111/imig.12161.
- Cela, Eralba – Fokkema, Tineke – Ambrosetti, Elena: Variation in Transnationalism among Eastern European Migrants in Italy: The Role of Duration of Residence and Integration. *Southeast European and Black Sea Studies*, 2013. 13(2):195–209. doi: 10.1080/14683857.2013.789671.
- Dekker, Bram – Siegel, Melissa: *Transnationalism and Integration: Complements or Substitutes?* 2013–071. United Nations University – Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology (MERIT).
- Durst Judit: Transzmigránsok vagy vándormunkások? Az alacsony iskolázottságú észak-magyarországi szegények egzisztenciális mobilitása és transznacionalitás korlátai. *Regio*, 2019/ 3. doi: 10.17355/rkkpt.v27i3.275.
- Engbersen, Godfried: Spheres of Integration: Towards a Differentiated and Reflexive Ethnic Minority Policy. In: Sackmann, R. – Peters, B. – Faist, T.: *Identity and Integration: Migrants in Western Europe*. Aldershot/Burlington: Ashgate, 2003. 59–76.
- Erdal, Marta Bivand – Oeppen, Ceri: Migrant Balancing Acts: Understanding the Interactions Between Integration and Transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2013. 39(6):867–84. doi: 10.1080/1369183X.2013.765647.
- Faist, Thomas: Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. *Ethnic and Racial Studies*, 2000. 23(2):189–222. doi: 10.1080/014198700329024.
- Falicov, Celia J.: Emotional Transnationalism and Family Identities. *Family Process*, 2005. 44(4):399–406.
- Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina: Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1992. 645(1):1–24. doi: 10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x.

- Gropas, Ruby – Triandafyllidou, Anna – Bartolini, Laura: Conceptualising the Integration-Transnationalism Nexus. 2014.
- Guarnizo, Luis Eduardo – Portes, Alejandro – Haller, William: Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants. *American Journal of Sociology*, 2003. 108(6):1211–48. doi: 10.1086/375195.
- Itzigsohn, José – Saucedo, Silvia Giorguli: Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism.” *International Migration Review*, 2002. 36(3):766–98. doi: 10.1111/j.1747-7379.2002.tb00104.x.
- Kovács Eszter: A diaszporizálódás mintázatai aAz Egyesült Királyság-beli új magyar kivándorlók körében. *Regio*, 2020/1. 72–93. doi: 10.17355/rkkpt.v30i1.72.
- Kovács Eszter – Papp Z. Attila – Zsigmond Csilla: Migrációs szándék a koronavírus-járvány 4. hullámában. In: Csurgó, Bernadett; Kovách, Imre (szerk.) *A Covid-19 járvány társadalmi hatásai*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2023, 84–97.
- Papp Z., Attila – Kovács Eszter – Kovács András: 2020. Magyar diaszpóra és az anyaország. Diaszporizáció és diaszpórapolitika.” In: Kovács Imre (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 2020.
- Portes, Alejandro – Guarnizo, Luis E. – Landolt, Patricia: The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, 1999. 22(2):217–37. doi: 10.1080/014198799329468.
- Portes, Alejandro – Haller, William J. – Guarnizo, Luis Eduardo: Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation. *American Sociological Review*, 2002. 67(2):278–98. doi: 10.2307/3088896.
- Snel, Erik – Engbersen, Godfried – Leerkes, Arjen: Transnational Involvement and Social Integration. *Global Networks*, 2006. 6(3):285–308. doi: 10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x.
- Tsuda, Takeyuki: Whatever Happened to Simultaneity? Transnational Migration Theory and Dual Engagement in Sending and Receiving Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2012. 38(4):631–49. doi: 10.1080/1369183X.2012.659126.
- Vertovec, Steven: Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2001. 27(4):573–82. doi: 10.1080/13691830120090386.